

Under ytan

Kulturanalyser av det bortglömda, dolda och triviala

I denna antologi, tillika specialnummer av *Budkavlen*, fokuseras kulturanalyser av sådant som finns under ytan i reell eller symbolisk mening. Det kan vara något som betraktas som så självklart att dess kulturella dimensioner inte längre uppfattas eller sådant som människor helst inte vill ska förnimmas. Osynlighet kan även bero på att blicken sveper förbi det till synes triviala i vardagen utan att få fäste; att tonläget i samtidskulturen gör att en del ljud hamnar i bakgrunden; att minnet har bleknat i takt med att det, likt artefakter, förpassats allt längre ned i en redan överfylld minneslåda; att praktiker, platser och symboler omges av starka tabun. Metaforen under ytan kan förvisso tyckas något sliten, men möjliggör olika ingångar till sådant som är osynliggjort i både konkret och symbolisk mening.

Volymen visar prov på den kulturanalytiska bredd som karakteriserar Nordisk Etnologi respektive Nordisk Folkloristik vid Åbo Akademi. Vi arbetar mer eller mindre kulturanalytiskt, men har också våra respektive ämnen, etnologi och folkloristik, i bagaget. Detta gör sig vardagligen påmint genom folkloristens förkärlek

för berättelser eller genom etnologens närmast reflexmässiga fokusering på betydelsebärande artefakter. I antologin är de disciplinära skillnaderna emellertid nedtonade och såväl berättande som materialitet utgör centrala beståndsdelar i flera bidrag. Vad som likaså förenar är författarnas intresse för hur kultur görs, känns, uttrycks, förändras och lärs in i vardagliga processer. Ett dynamiskt kulturbegrepp (se t.ex. Highmore 2002/2010; Christensen, Jespersen, Mellemegaard & Sandberg 2017) utgör därmed ett sammanhållande kitt. I ytterligare ett avseende delar författarna en gemensam utgångspunkt: kulturanalys betraktas som en serie handgrepp eller analytiska strategier (jfr Ehn & Löfgren 2001).

Med hjälp av sådana strategier belyser volymen kulturellt formade praktiker och föreställningsvärldar såsom dessa kommer till uttryck i spritsmugglares strategiska användning av marina och urbana landskap; i självhushållningens vardagspraktiker och drömmar om en alternativ värld; i brev från soldater som berättar om krigets vardagsliv och en längtan till en annorlunda framtid; i intervjuer med före detta lottor som genom att berätta lägger livet, i all sin komplexitet, tillrätta; i massmediala debatter om åländsk identitet och känslan av utanförskap; i LP-skivor som manifestation av både minne och glömska; i insulinsprutans symboliska konnotationer; i berättelser om skambelagd sexualitet; i upptäckten av ett gigantiskt fettberg i Londons kloaksystem 2017; i de stämningsslägen som produceras i turistattraktioner och; i välgörenhetsarbetets affektiva sidor. Volymen knyter sålunda an till den affektiva vändningen (se t.ex. Frykman 2012) som, på olika sätt, har placerat känslor i centrum för kulturanalys, men inspireras också av den materiella vändningen som berikat kulturanalysen med nya perspektiv (t.ex. Damsholt, Simonsen & Mordhorst 2009).

Antologin ska inte uppfattas som en handbok i kulturanalys, sådana har redan skrivits (t.ex. Damsholt, Simonsen & Mordhorst 2009, Ehn & Löfgren 2001; Ehn, Löfgren & Wilk 2016; Highmore 2011). Det är emellertid vår förhoppning att hela eller delar av specialnumret kommer att användas i undervisning. En anledning till detta är kulturanalysens normkritiska potential.

Kulturanalys – ett normkritiskt perspektiv

Samhället och människors identiteter kännetecknas av föränderlighet, av flytande gränser, men också en längtan efter stabilitet och ordning. För att uppnå stabilitet måste intryck kategoriseras och placeras i särskilda fack. ”Ordning och reda är kulturens ekonomi” påpekar Billy Ehn och Orvar Löfgren (2001:47). Kategoriseringen sker ofta med utgångspunkt i dikotomier – motsatspar – som medvetet eller omedvetet omfattar värderande klassificeringar såsom god–ond, bra–dålig, fin–ful, stark–svag, moral–omoral, ren–smutsig eller rationell–irrationell. Dikotomierna ges särskild pregnans och explosivitet när de knyts till stereotypa uppdelningar: vi är civiliserade (goda, bra, starka och rationella) medan de Andra är primitiva (onda, dåliga, svaga och irrationella). Varje kategorisering genomsyras på så sätt av emellanåt outtalade normer som kan sättas i spel i relation till exempelvis etnicitet, funktionsförmåga, klass, kön, ras och ålder (se t.ex. Klinkmann, Henriksson & Häger 2017).

Denna kulturens ekonomi är emellertid inte stabil, utan föränderlig, konjunkturkänslig: kategoriseringar och klassificeringar är lika lite som euron och dollarn för evigt fixerade. Det pågår ständigt en kamp om att få definiera vad som är bra respektive dåligt eller att skilja rätt från fel. Kampen om inflytande, tolkningsföreträde, handlar om möjligheten att kunna definiera en hierarkiskt uppbyggd samhällsordning. Genom att blottlägga relationen mellan kategorisering, klassificering och hierarkisering erbjuder kulturanalys ett kritiskt perspektiv som hjälper oss att förstå på vilka sätt samhället (och människans position i detta) är kulturellt organiserat via bland annat språk, medier utbildning och politik (Arvastson & Ehn 2007:11; jfr även Åström, Lönnqvist & Lindqvist 2001). Flera av bidragen i föreliggande volym visar hur denna kulturella ekonomi är organiserad, hur den stabiliseras men också hur den undermineras.

Kulturanalys hjälper oss sålunda att åskådliggöra och kritiskt granska sorteringsprocesser och därmed makt. Det är ett redskap som gör det möjligt att belysa hur normer verkar, får effekt, i möten mellan människor eller i människors berättelser om sig själva och andra

samt i människors möte med den fysiska omgivningen. På så sätt är kulturanalys sammanflätad med en emancipatorisk ambition som rymms inom de flesta kulturvetenskaper: genom att synliggöra hur makt och normer får effekt i vardagen är förändring möjlig.

Rum, tid och kropp

Bidragen har ordnats med utgångspunkt i en traditionell tematisering – rum, tid och kropp. Vi kan nämligen inte förstå människan som kulturskapande varelse utan att placera hen i rumsliga och tidsliga sammanhang eftersom dessa sätter ramar för såväl tanke- som rörelsemönster (Darnton 1987:7). Med rum avses i regel nationellt, regionalt och lokalt avgränsade enheter eller landsbygd, byar och städer. Sådana rum sätter alltså ramar för vad som är möjligt att tänka, säga och göra: människors handlingsutrymmen och praktiker är därmed situerade. Ett exempel på detta är den borgerliga kvinnans begränsade rörelsefrihet i urbana miljöer under 1800-talet (Nilsson 2000:131–144) eller astmasjukas relation till och hantering av offentliga miljöer (Hansson 2007). Men samtidigt som människors praktiker är situerade, så fylls såväl rum som tid med kulturell mening genom människors praktiker (se t.ex. Kuczynski 2018; Löfgren 2018). Etnicitet, genus, och klass kan exempelvis påverka hur människor upplever eller uppfattar urbana rum; hur de anpassar sig för att smälta in eller göra motstånd; hur de etablerar säkra, skyddade eller lugna rum i en föränderlig, kanske hotfull omgivning (jfr Högdahl 2003). Kulturanalys av rum handlar därmed också om hur människor tar platser i besittning, hur platser laddas med kulturell mening och hur detta meningsskapande förändras över tid.

I föreliggande volym undersöker Fredrik Nilsson relationen mellan rumslig ordning och (o)moraliska geografier. I kulturanalytisk anda betonar Nilsson att rumslig ordning ska förstås processuellt och relationellt; som något som är i ständig tillblivelse och genomsyrat av såväl moraliska underströmmar som starka känslor. Utgångs-

punkten för analysen är 1920-talet då spritsmugglare etablerade subversiva rum som myndigheter på olika sätt försökte kontrollera. Genom att rikta uppmärksamheten mot bland annat undervattensdepåer och lönnkrogar undersöker Nilsson sådant som finns under ytan och bakom fasader i både reell och symbolisk mening.

Johanna Björkholm undersöker de starka reaktioner som uppstod då en ny lärobok i historia publicerades på Åland. I läroboken hade delar av Ålands skärgård osynliggjorts genom att vissa öar inte fanns med i lärobokens kartor. Även om det fanns en till synes rationell förklaring bakom detta (de låg de facto under vatten under en viss tidsperiod) så väcktes starka känslor av exkludering och marginalisering hos en del skärgårdsbor. Lärobokens kartor och debatten kring dessa utgör därmed ett utmärkt exempel på hur ett geografiskt område, genom att knytas till identitetspolitik, kan laddas med högexplosiv kulturell mening. Även om rummets kulturella laddning på detta vis hamnar i förgrunden visar Björkholms studie även hur tid, det förflutna, är kulturellt betydelsebärande och bidrar till att fylla rummet med mening.

I Tora Walls analys av vad som kan benämnas fantasins rum är också rummets och tidens känslodimensioner viktiga inslag. I bidraget undersöks hur turistattraktioner uppbyggda kring folklorskapar särskilda stämningar och känslolägen hos besökarna. Wall diskuterar vad som benämns *emotionella kontraster*, det vill säga platser där allvar, rädsla och det lekfulla samsas om utrymmet. Walls bidrag påminner därmed läsaren om att det kulturella meningsskapande som omger platser är heterogent och komplext.

Sanna Lillbroända-Annalas bidrag problematiserar hur välgörehetsarbetet bland hemlösa djur skapar och försiggår i olika synliga och mindre synliga rum. Studien visar därmed, till viss del autoetnografiskt, hur dessa rum relaterar till det arbete som görs inom en djurskyddsförening som arbetar för de hemlösa djuren på den grekiska ön Rhodos. I bidraget beskrivs hur olika aktörer påverkar och påverkas av dessa offentliga och privata rum. Bidraget byggs upp kring Erving Goffmans teorier om scen och kuliss, och förankras i

privata och offentliga meddelanden, kommentarer och e-postmeddelanden som föreningen fått.

Andreas Backa studerar också formering av alternativa rum, närmare bestämt självhushållningens gröna rum. Backa undersöker de vardagliga mikropraktiker som självhushållningen vilar på, men också de kulturella betydelse, ideal och värderingar som finns under ytan på dessa praktiker. Som indikerats tidigare så kan nämligen studier av sociala praktiker blottlägga underliggande värderingar, attityder och föreställningsvärldar (jfr Green 2008:4).

Vid sidan av rum utgör, som framgått, tid ett viktigt element i kulturanalyser. Billy Ehn och Orvar Löfgren (2001) påminner oss om att människor befinner sig i en konstant rörelse mellan historien, nuet och framtiden. I livsberättelser eller biografiska reflektioner läggs exempelvis livet tillrätta för att på så sätt förstå och skapa ordning eller rent av existentiell mening (jfr Marander-Eklund & Östman 2011). Detta innebär att vi också använder tid för att orientera oss: vi delar in livet i olika tempon och faser där övergångsriter såsom bröllop och begravningar ger stadga. Men vardagslivet har likaså sina mikrofasor i form av arbete, måltider, vila och väntan. Sådana mikrofasor och tidsordningar glöms ofta bort som kulturellt betydelsebärande element, men i denna antologi träder de i förgrunden i två bidrag.

I Sonja Hagelstams studie fokuseras hur tid fylldes med mening under Finlands krig med Sovjetunionen. Hagelstam studerar kriget som en särpräglad tid, en anormal tid som avviker från den normala vardagens tid, men betonar samtidigt att den anormala tiden normaliserades genom att det uppstod en krigsvardag. I studien är det ett särskilt tidsskikt som står i centrum, nämligen då eldupphör hade deklarerats i september 1944. Genom att eldupphör hade deklarerats uppstod ett slags mellanrum mellan krig och fred. Detta rum präglades av väntan, men också glädje, oro och ovisshet inför framtiden. Studien undersöker därvidlag hur soldater genom drömmar och dagdrömmar om framtiden skapade ordning eller stadga i en oviss tid.

I Sven-Erik Klinkmanns bidrag är det inte framtiden som problematiseras, utan dåtid, minnen och glömska. Studien är till viss del autoetnografisk och tar sin utgångspunkt i författarens skivsamling samt hur bostadsbyten påverkar placering av LP-skivor, vilket i sin tur har inverkan på minne och glömska. Klinkmanns studie illustrerar därmed den betydelse som artefakter har i minnespraktiker och minnesstrategier. Artefakter kan fungera som ”minnesdepåer, laddade med känslor och sinnesintryck” (Ehn & Löfgren 2001:114) och det är alltså sådana depåer, bland annat, som Klinkmann undersöker.

Bidragen som behandlar rum och tid, omfattar, som framgått, också känslor. Eftersom känslor inte enbart är nedsänkta i rumsliga och tidsliga sammanhang, utan även kroppsligt förankrade (t.ex. Hammarlin 2008; Marander-Eklund & Illman 2007) är kroppen en viktig undersökningsyta i kulturanalyser. Kroppen är en biologisk organism och erfarenhet, men den är också laddad med politisk och kulturell mening (Lundin & Åkesson 1996; Nilsson 2011). Detta innebär också att kroppen är ett ”fönster både in mot samhällets tanke- och värderingsmönster och ut mot de existentiella frågorna om liv och död” (Ehn & Löfgren 2001:139), något som träder i förgrunden i volymens sista tematiska block.

I Maria Holmbergs bidrag undersöks hur enskilda individer berättar om kropp, hälsa och ohälsa i förhållande till en kronisk sjukdom, diabetes typ 1. Sjukdomen syns oftast inte i det offentliga rummet, men då blodsockermätare och insulinsprutor används gör den sjuka kroppen sig plötsligt närvarande vilket kan väcka starka reaktioner. Holmbergs studie undersöker hur de sjuka lär sig att hantera sådana reaktioner och problematiska rum samt hur de, i en del fall, utvecklar strategier för att fortsätta att dölja vad som uppfattas som en avvikande kropp.

I Lena Marander-Eklunds bidrag är det inte den sjuka kroppen som är utgångspunkt för analysen, utan narrativ kring den skambelagda kroppen. I studien undersöks hur sexualmoral och tabun kommit till uttryck i föräldrars inställning till föräktenskapligt sex. Bidraget utgår från en intervju med en kvinna som var ung på 1980-talet.

Med hjälp av denna intervju väcker Marander-Eklund angelägna frågor om reglering av sexuella beteenden och skam samt förändring respektive kontinuitet avseende sexualmoral i en tid som enligt somliga präglas av sexuell frigörelse.

Hur känslor tar oss i besittning är också föremål för analys i Sofie Strandén-Backas bidrag som undersöker vad som benämns identitetsbegär och hur detta påverkar den fältarbetande kulturanalytikern. Med utgångspunkt i en studie av lottor, som Strandén-Backa genomfört tidigare, synliggörs en friktionsyta mellan å ena sidan informanternas behov av att få sin historia berättad på ett sammanhållet sätt och å den andra forskarens tematisering och därmed sammanfogning av delar ur olika berättelser till en analytisk helhet. I studien av lottor framgick det nämligen att informanterna inte alltid var glada eller tacksamma över att få vara med i en vetenskaplig studie. Vissa uttryckte snarare oro inför att missförstås. Genom att lyfta fram och problematisera informanternas oro undersöker Strandén-Backa kulturellt betydelsebärande element i livshistorien och berättandet samtidigt som den vetenskapliga praktikens möjligheter och begränsningar skärskådas.

I specialnumrets sista bidrag går vi återigen under ytan i både reell och symbolisk mening. Blanka Henriksson och Ann-Helen Sund tar med sig läsaren ned i Londons kloaker, till de avtryck och lämningar av kroppsliga praktiker som ansamlas där. I fokus står det omtalade fettberg som upptäcktes 2017. Författarna reflekterar kring hur fettberget laddas med kulturell mening, men också hur denna laddning varierar: fettberget gör något med betraktaren samtidigt som fettberget låter sig användas på olika sätt. Därigenom belyser författarna, bland annat, hur frågor om moral–omoral samt rent–orent gör sig påmind och förhandlas i mötet med sådant som finns eller helst ska finnas under ytan. På detta vis avslutas volymen med ett bidrag som hanterar ett i det närmaste klassiskt kulturanalytiskt problemområde.

Vi, redaktörerna för detta nummer av *Budkavlen*, önskar rikta ett stort tack till författarna som medverkar i detta nummer, till Sonja Hukantaival som gjort layouten. Likaså riktar vi ett tack till Svenska

litteratursällskapet i Finland som understött *Budkavlen*. Dessutom vill vi tacka de två anonyma granskarna som åtog sig att granska manuskriptet som helhet.

Litteratur

- Arvastson, Gösta & Ehn, Billy 2007. *Kulturnavigering i skolan*. Malmö: Gleerups.
- Christensen, Søren, Jespersen, Astrid P., Mellemsgaard, Signe & Sandberg, Marie (red.) 2017. *Kultur som praksis. Etnologiske perspektiver på individualitet og fælleskab, kultur og historie*. Köpenhamn: Hans Reitzels forlag.
- Damsholt, Tine & Simonsen, Dorthe Gert & Mordhorst, Camilla (red.) 2009. *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Darnton, Robert 1987. *Stora kattmassakern och andra kulturhistoriska bilder från fransk upplysningstid*. Stockholm: Ordfront Förlag.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2001. *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups.
- Ehn, Billy, Löfgren, Orvar & Wilk, Richard 2016. *Exploring everyday life. Strategies for ethnography and cultural analysis*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Frykman, Jonas 2012. *Berörd: plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Stockholm: Carlsson.
- Green, Anna 2008. *Cultural history*. New York: Palgrave MacMillan.
- Hammarlin, Mia-Marie 2008. *Att leva som utbränd: en etnologisk studie av långtidssjukskrivna*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Hansson, Kristofer 2007. *I ett andetag: en kulturanalys av astma som begränsning och möjlighet*. Lund: Lunds universitet.
- Highmore, Ben 2002/2010. *Everyday life and cultural theory: an introduction*. London: Routledge.
- Highmore, Ben 2011. *Ordinary lives: studies in the everyday*. London: Routledge.
- Högdahl, Elisabeth 2003. *Göra gata. Om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*. Hedemora: Gidlunds.

- Klinkmann, Sven-Erik, Henriksson, Blanka & Häger, Andreas (red.) 2017. *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Kuczynski, Anna-Liisa 2018. *Minoritetsgrupper och kulturella möten i trängda situationer. Identifikationer och kulturell gemenskap*. Åbo: Åbo Akademi.
- Löfgren, Jakob 2018. ...*And Death proclaimed 'HAPPY HOGSWATCH TO ALL, AND TO ALL A GOOD NIGHT'*. *Intertext and folklore in discworld-fandom*. Åbo: Åbo Akademi University.
- Lundin, Susanne & Åkesson, Lynn (red.) 1996. *Kroppens tid. Om samspelet mellan kropp, identitet och samhälle*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Marander-Eklund, Lena & Illman, Ruth (red.) 2007. *Känslornas koreografi: reflektioner kring känsla och förståelse i kulturforskning*. Hedemora: Gidlund.
- Marander-Eklund, Lena & Östman, Ann-Catrin (red.) 2011. *Biografiska betydelser: norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Möklinta: Gidlund.
- Nilsson, Fredrik 2000. *I rörelse. Politisk handling under 1800-talets första hälft*. Lund: Nordic Academic Press.
- Nilsson, Fredrik 2011. *I ett bolster av fett. En kulturhistoria om övervikt, maskulinitet och klass*. Malmö: Sekel Förlag.
- Åström, Anna-Maria, Lönnqvist, Bo & Lindqvist, Yrsa 2001. *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.